

Megalitarkitektur

– om inspiration og internationalt netværk

Megalitkampagnen var en intensiv indsats i 90'erne med det formål at istandsætte de mest forfaldne og truede storstensgrave fra yngre stenalder – dysserne og jættestuerne. Arbejdet begyndte dog allerede i 80'erne og fortsatte i 00'erne. Bevaringsarbejdet udviklede sig til også at være en udforskning af megaliternes konstruktion og arkitektur. Her lidt af historien bagved samt noget om det europæiske megalitnetværk – især mødet i Rennes 2012 om "Megalithic architectures: intensions and construction, styles and techniques".

I årtierne omkring 1900 blev et stort antal dysser og jættestuer undersøgt, og oldsagerne hobede sig op i museernes udstillinger og magasiner og var grundlaget for tolkningen af storstensgravens funktion som gravkammer. Nogle af anlæggene blev så vidt muligt sat i en stand, så publikum havde mulighed for at besøge dem. En dysse fra Odsherred og en jættestue fra Lolland blev endda genopbygget i Nationalmuseets åbne have-lignende gård, så publikum havde mulighed for at opleve et rigtigt jættestuekammer indefra. Disse tiltag var en meget fremsynet formidlingsindsats.

Med publikums adgang til monumenterne ude i landet blev der også behov for løbende vedligeholdelse og istandsættelse – både af hensyn til bevaringen af selve anlæggene og til de besøgendes sikkerhed. Derfor har der i mere end 100 år været personale til denne opgave – først i Nationalmuseets regi og senere hos de statslige fredningsmyndigheder.

Megalitkampagnen

I midten af 1980'erne gennemgik Svend Illum Hansen i den daværende Fredningsstyrelsen alle større fredede megalitanlæg med henblik på en rapport om deres bevaringstilstand. Rapporten resulterede i en intensiveret indsats – i 90'erne kaldet megalitkampagnen – i et forsøg på at standse forfaldet i de mest truede anlæg.

Et af dem var tvillingjættestuen Klekkendehøj, hvor det ene af de to kamre i mere end 10 år havde været lukket for besøgende pga. nedstyrtningssfare. Ved udgravningen i 1798/99 var en af dækstenene blevet ødelagt, og det havde givet problemer lige siden. Allerede i 1815 konstaterede pastor Paludan således,

”at det ikke er uden med kold Gysen, og saare underlige Følelser, man indtræder i disse Hels frygtelige Huler”, og gennem årene blev flere forsøg på at sikre kammeret foretaget indefra. For at opnå en holdbar løsning blev det i 1987 besluttet at foretage en reparation udefra ved at lægge et snit ind i højen og genafdække den ødelagte dæksten (Dehn, Hansen og Kaul 2000: 13 ff).

Foruden en varig reparation af den næsten 200 år gamle skade blev resultatet en klarlægning af de konstruktioner på kammerets bagside, som havde til formål at sikre anlæggets stabilitet, ligesom der var spor af selve byggeprocessen. En række lignende opgaver blev udført de følgende tre år, hvor det hurtigt blev klart, at årsagen til megalitanlæggenes forfald hovedsageligt var senere tiders indgreb, hvad enten de stammede fra stenhuggere eller arkæologer i nyere tid eller skyldtes indbrud i oldtidens senere perioder. De steder i anlæggene, hvor megalitbyggenes oprindelige konstruktioner var intakte, var der ingen problemer. Derfor blev stenalderens konstruktionsprincipper så vidt muligt overført til restaureringerne.

De største problemer med forfald forekom selvsagt i de mest komplicerede anlæg, nemlig jættestuerne. De gode iagttagelser af konstruktionerne bagved bærestenene og over dækstenene betød en øget forståelse af opbygningen, når man iagttog den inde fra kammer og gang. Det blev også klart, at megalitanlæggenes ikke kun var funktionsbestemte bygninger, men at der lå særlige ideer, intentioner og udtryk gemt i hver af dem. Der var kort sagt tale om arkitektur.

Megalitter som arkitektur

Denne erkendelse blev især næret ved opdagelsen af tvillingstenene – to dele af samme stenklok, som altid forekommer i en form for symmetri, oftest ved siden af hinanden eller overfor hinanden. Senere viste det sig, at tvillingfænomenet går igen på flere niveauer. Med den større forståelse af konstruktion og arkitektur fulgte øget opmærksomhed på selve byggeriet af jættestuerne – byggeprocessen og sporene af den. Et eksempel er jættestuen Ørnghøj, hvor et sæt alt for høje tvillingsten er indarbejdet som hjørnestein i kammeret, selvom det konstruktionsmæssigt har været en meget vanskelig manøvre (Dehn og Hansen 2000: 220).

Med sporene af selve byggeriet og den megalitiske byggeplads kommer man en anelse tættere på ideerne og tankegangen bag de megalitiske bygningsværker. Byggeaffald og stolpespor inde i højen og pakningen omkring kammeret kan fortælle om teknikken og forløbet i byggeriet. Lukkestenen er et godt eksempel herpå. Den er en smal mindre sidestein, der forekommer i en stor del af kamrene. Den indgår ikke i den bærende konstruktion, men sidder som en prop sat ind i rækken udefra. I Birkehøj jættestuen var der bag denne sten en midlertidig adgangsvej gennem højens kerne omkring kammerkonstruktionen – lukket til som et af de sidste trin i byggeriet. En sådan bagvej kan selvfølgelig have en praktisk betydning, men arkitekturen i øvrigt tyder på, at gangen havde en særlig betydning som passagen mellem de levendes og de dødes verden, og man kan derfor forestille sig, at den på et tidspunkt i byggeriet fik en særlig status, som ikke tillod enhver at benytte den (Dehn, Hansen og Westphal 2004: 166). Også iagttagelser af bl.a. lerkar og bål i selve konstruktionen tyder på, at byggepladsen samtidigt var en plads, hvor der blev foretaget ritualer uden umiddelbar praktisk funktion i byggeriet.

De væsentligste resultater er kort sammenfattet i *Dehn og Hansen 2006* og i *Dehn, Hansen og Westphal i tryk*, som forventes udgivet i foråret 2013.

Det europæiske megalitnetværk

I de mere end 20 år, hvor denne erkendelsesproces skred frem – begyndende med en simpel registrering af før/efter istandsættelse, der efterhånden udviklede sig til en arkæologisk og arkitektonisk dokumentation og tolkning – var der mulighed for at deltage i udenlandske konferencer og møder, hvor temaer om megalit-

anlæg var på dagsorden. Den første præsentation var i 1990 på et kollokvium om bevaring af arkæologiske lokaliteter, arrangeret i Europarådets regi. Den og efterfølgende præsentationer på fx EAA møder vakte ikke den store genklang. Men ved en stor konference i 1994 i Falköbing ved Göteborg deltog også udenlandske kolleger, som havde interesse for megalitiske konstruktioner, bl.a. Jan Albert Bakker fra University of Amsterdam og Colin Richards, i dag University of Manchester. Dengang udgravede han Barnhouse, rester af neolitiske stenbyggede huse på Orkneyøerne. I et forsøg at stimulere denne interesse arrangerede Nationalmuseet og Skov- og Naturstyrelsen i 1995 en 4-dages international konference på Røsnæs med emnet "Megalithic Tombs – their Context and Construction" med 38 deltagere, heraf 24 udenlandske. Ved denne lejlighed og ved konferencen "Neolithic Orkney in its European Context" i 1999 knyttedes en række indbyrdes kontakter, som senere førte til etableringen af det netværk, som nu kalder sig "European Megalithic Studies Group". En af nøglepersonerne er Chris Scarre fra University of Durham og fra 2013 redaktør af *Antiquity*. Gruppen blev formelt dannet ved et møde i 2004 i Göteborg og mødtes i 2008 i Sevilla og i 2010 i Kiel. Ind imellem mødtes dele af gruppen i sessioner ved fx den 15. UISPP verdenskonferens i Lissabon i 2006 og ved EAA mødet i 2008 på Malta. Helt aktuelt er indlæggene fra et møde i 2009 i Hunebedcentrum, Borger i Holland, netop udkommet (Bloo et al. 2013).

Studiegruppen har haft forskellige temaer på dagsorden, og mødeformen har haft gensidig orientering og debat til formål. Nogle af dem er resulteret i publikationer, enten som bidrag i kongresberetninger eller som monografier (fx Scarre 2009 og Furholt et al. 2011). I 2012 blev studiegruppens 4. møde holdt i Rennes i Bretagne med titlen "Megalithic architectures: intensions and construction, styles and techniques", arrangeret af Chris Scarre og Luc Laporte fra CNRS (Le centre national de la recherche scientifique). Indlæg fra otte lande viste, at megalitanlæggenes konstruktion og arkitektur i højere og højere grad ses som en kilde til belysning af tragtbægerkulturens samfund. Herom hedder det i beskrivelsen af mødets tema bl.a.:

The study of megalithic architectures focused for many years on the funerary space, but its enquiry has subsequently extended to the entirety of the monumental structure and to its placement within its physical, temporal and human setting. In the light of

Figur 1: Ved UISSP verdenskongressen i 2006 i Lissabon var der mulighed for at besøge en af Portugals mest spektakulære megalitanlæg, Anta Grande do Zambujeiro, i nærheden af Evora.

new information acquired over the past 20 years it is perhaps timely to revisit the notion of the architectural project. In analyzing the intensions that can be attributes to the Neolithic builders we must consider what evidence is available to be drawn from the construction process, and therefore from the building site. We have also to ask what can be learned from the evidence of constructional sequences, and from the additions and modifications through which each generation reappropriated the unique significance of the specific site.

Som mødets tema afspejler, er opmærksomheden på den megalitiske konstruktion og arkitektur øget betydeligt gennem den sidste snes år i den europæiske megalitforskning, og de danske bidrag har bestemt ikke været uden betydning for denne udvikling. På grund af de danske megalitmonumenters store antal og unikke bevaringstilstand er det muligt at gøre iagttagelser, som inspirerer udenlandske kolleger til at

se med andre øjne på deres egne monumenter. Præsentationen af den bevarede birkebark i jættestuernes tømure og dens betydning var et stort samtaleemne på et møde i Bougon i Frankrig i 2002 med temaet "Origin and development of the megalithic monuments of Western Europe" (Dehn og Hansen 2006a og 2006b). Også metoden – restaurering og bevaring som styrende for deraf afledte arkæologiske undersøgelser – har vakt opmærksomhed gennem årene. Det gælder fx i Frankrig, hvor arkæologer udgraver ud fra en ren forskningsmæssig strategi, hvorefter anlæggene overlades til arkitekter, som står for restaureringen og formidlingen. Det kan også nævnes, at resultaterne af arbejdet med de danske megalitanlæg var en væsentlig del af inspirationen for Magdalena Midgley fra University of Edinburgh til at skrive sin bog om megalitter i Nordeuropa, (Midgley 2008), som en opfølgning af sin "TRB Culture. The First Farmers of the North European Plain" fra 1992.

Omvendt har det været tankevækkende fra dansk side at blive præsenteret for de store, gennemgribende undersøgelser af megalitanlæg i England, Skotland, Frankrig og Spanien, fx Tumulus de Péré i Vestfrankrig (Laporte, Joussaume et Scarre 2002), som er en 100 m lang kompliceret langhøj med mange faser. Og især aspektet omkring megalitanlæg som flerfasede anlæg har været til inspiration. Allerede i begyndelsen af 90'erne blev vi opmærksomme på, hvor drastisk danske megalitanlæg kan være ombyggede i både senneolitikum og bronzealder. Ombygning var også et af de gennemgående temaer på mødet i Rennes, ligesom selve byggeprocessen var diskussionsobjekt: Undergår et megalitanlæg mere ekstensive ændringer igennem lange perioder eller er det bygget færdigt i en kort intensiv proces? Sådanne diskussioner og udenlandske observationer bør skærpe opmærksomheden på de hjemlige anlæg – også når der undersøges overpløjede anlæg.

Afslutning

Som det forhåbentlig fremgår af denne korte oversigt over de sidste 25 års arbejde med de fredede megalitanlæg, er resultatet bl.a. en øget forståelse af megalitanlæggenes konstruktion og arkitektur, der på linje med oldsager, knogler, pollen osv. bidrager til vores viden om TRB samfundet. Som det forhåbentlig også fremgår, er det sket i et frugtbart netværk med europæiske kolleger. Det blev nævnt i indledningen, at det var Svend Illum Hansen, der i midten af 1980'erne udarbejdede en tilstandsrapport for de danske fredede jættestuer. I den forbindelse rettede han interessen mod bygværkernes konstruktion, idet kendskab hertil kunne føre til bedre og mere rigtig bevaring. Svend har lige siden arbejdet passioneret og helhjertet med megalitterne, deres bevaring, undersøgelse og formidling, men er med udgangen af 2012 gået på pension. Det kan han gøre med bevidstheden om, at han fik sat megalitternes konstruktion på dagsordenen både herhjemme og i udlandet.

Figur 2: Den danske delegation ved mødet i Rennes i 2012 på ekskursion til bautastenen Le Champ Dolent i Bretagne. Fra venstre er det Jørgen Westphal, Palle Eriksen, Niels H. Andersen, Gitte Gebauer, Svend Illum Hansen og Torben Dehn.

Link

En videopræsentation af indlæggene på mødet om "Megalithic architectures: intensions and construction, styles and techniques" i Rennes 2012 findes på mødets website:
<http://emsg-rennes.jimdo.com/videos-of-the-presentations/>

Litteratur

- Bloo, S.B.C., Bakker, J.A. and Dütting, M.K. (eds.) 2013 From Funeral Monuments to Household Pottery – Current advances in Funnel Beaker Culture (TRB/TBK) research. *Proceedings of the BorgerMeetings 2009, The Netherlands*. BAR International Series 2474.
- Dehn, T. og Hansen, S. I., 2000
Doubleness in the Construction of Danish Passage Graves.
In Ritchie, A. (ed.) *Neolithic Orkney in its European context*, p. 215-221. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Dehn, T. og Hansen, S. I., 2006a
Birch bark in Danish passage graves.
Journal of Danish Archaeology vol. 14, p. 23-44.
Odense: Odense University Press.
- Dehn, T. og Hansen, S. I., 2006b
Megalithic architecture in Scandinavia.
In Laporte, L., Jousaume, R. and Scarre, C. (eds.) *Origin and development of the megalithic monuments of Western Europe*, p. 39-61. Bougon: Musée de Bougon.
- Dehn, T., Hansen, S. I. og Kaul, F., 2000
Klekkendehøj og Jordehøj. Restaureringer og undersøgelser 1985-1990.
Stenaldergrave i Danmark vol. 2. København: Skov- og Naturstyrelsen.
- Dehn, T., Hansen, S. I. og Westphal, J., 2004
Jættestuen Birkehøj. Restaurering af en 5000 år gammel storstensgrav.
Nationalmuseets Arbejdsmark, p. 153-173.
København: Nationalmuseet.
- Dehn, T., Hansen, S. I. og Westphal, J., i tryk
Restoration of megalithic tombs in Denmark.
- Furholt, M., Lüth, F. and Müller, J. (eds.), 2011
Megaliths and Identities. Early Monuments and Neolithic Societies from the Atlantic to the Baltic. 3rd Megalithic Studies Group Meeting 13th-15th of May 2010 at Kiel University.
- Laporte, L., Jousaume, R. et Scarre, C., 2002
Le Tumulus C de Péré À Prissé-la-Charrière (Deux-Sèvres). État des recherches après 6 années d'intervention. Gallia Préhistoire 44, p. 167-214.
- Midgley, M. S., 2008
The Megaliths of Northern Europe.
Routledge. London and New York.
- Scarre, C. (ed.), 2009
Megalithic Quarring, Sourcing, extracting and manipulating the stones. Proceedings of the XV World Congress (Lisbon, 4-9 September 2006), vol. 31, Session WS02. BAR International Series 1923, 2009.